

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ*

KULTURA LJUDSKIH PRAVA

Sažetak: Ljudska prava su temeljne vrijednosti u modernism političkim zajednicama. Pripadaju svakom čovjeku kao moralnom biću bez obzira na njegovu pripadnost različitim nacijama ili kulturama. Ljudska prava podrazumjevaju intedisciplinarni pristup, od politike i prava do teorije kulture, etike i antropologije. Da bi ljudska prava postala djelotvorna potrebna je nova politička kultura zasnovana na moralnim standardima i vrijednostima.

Ključne riječi: *politička kultura, ljudska priroda, jednakost, tolerancija, moralne vrijednosti, moralni standardi i kriterijumi*

U periodu antike formulisani su stavovi koji će imati važnu ulogu u konstituisanju pojma ljudskih prava. Grčki filozofi i kasnije rimski pravници uspostavili su razliku između objektivno važećeg prirodnog prava i pozitivnog prava u državi. Prirodno pravo proizilazi iz same prirode stvari, odnosno, božije volje koja čini da je ovo pravo nadređeno državnom pravu. Ono uključuje kategoriju pravde i po sebi je vječno, apsolutno i nepromjenljivo. Sofokle će u *Antigoni*, na književno-dramski način obraditi temu o sukobu običajno-božanskog principa i zakona države. Antigona, ta tragična heroina starog svijeta, suprostavila se Kreontu i njegovim naredbama o sahrani brata, i dobrovoljno izabrala smrt kao sankciju propisanu za takav prestup. No, ona je slijedila antički koncept prirodnog prava koji je ontološki utemeljen i iznad svakog ljudskog propisa. Takvo uvjerenje u božansku prirodu ljudskih zakona pokazao je Sokrat, prihvatajući smireno smrtnu presudu. On je smatrao da je pobuna protiv legaliteta države krah ontologije pravde pa je zadatak pozitivnog prava da slijedi logiku pravednosti i uobličiti je pravnim poretkom i državom.

Za srednjovjekovne filozofe ideja prirodnih prava takođe je igrala veliku ulogu u još preciznijem povezivanju sa božanskim poretkom. Bog je za To-

---

* Prof. dr Sonja Tomović-Šundić, dekanica Fakulteta političkih nauka, Univerzitet Crne Gore

mu Akvinskog, kao i za većinu mislilaca, nesumnjivi izvor prirodnog prava, čija je suština transcendentna. Univerzalnost i nepromjenjivost normi prirodnog prava proizilaze iz njegove neposredne povezanosti sa bogom. Kao i grčki svijet, i u srednjem vijeku sa njegovom izrazitom teološkom orijentacijom, prirodno-pravni poredak je superioran u odnosu na pozitivno-pravni sistem u državi. Razlog je u tome što je Bog stvorio prirodni zakon i zato je savršen, a tvorac pozitivnog prava je čovjek i zato je takav sistem nesavršen. Od usklađenosti sa nepromjenjivim poretком apsolutne pravde i stepena podržavanja, zavisiće i njegova pravna valjanost.

Ideja o postojanju prirodnih prava, koju su razvili antički mudraci i jednakost koja je proizilazila iz dominantne pretpostavke religije i filozofije srednjeg vijeka, jer je bog stvorio svako ljudsko biće, poslužiće kao temelj za razvitak teorije o ljudskim pravima. U XVII vijeku filozof Džon Lok će uspostaviti relaciju između prirodnog prava i pojedinačnog prava svakog čovjeka, koje ima u prirodnom stanju. Tako će se apsolutno prirodno pravo neposrednije povezati, ne više sa autoritetom boga, države ili zakona, već individualnim postojanjem ljudske jedinice. Čovjek kao individuum je nosilac prirodnih prava koja mu pripadaju rođenjem i koja ima u prirodnom pravu. Da bi zaštitili prirodnu jednakost, ljudi se udružuju i obavezuju ugovorom kojim dobrovoljno pristaju na organizovani društveni život. Međutim, život u zajednici ne lišava ih njihovih elementarnih prava na život, slobodu ili svojinu, već se smisao društvenosti ispoljava u boljoj zaštiti ovih prava. U Lokovoj teoriji društvenog ugovora, i kasnije Monteskieovim idejama o podjeli državne vlasti, dat je osnov za moderni pojam vladavine prava i njegov značaj za koncept ljudskih prava. Saglasnost oko društvenog ugovora, zapravo je shvatanje da je cilj države i prava stvaranja društvenog poretka u kome će bezbjednost i prirodno pravo svakog građanina biti garantovano autoritetom zakona. Tako će se ljudska prava koja su vrijednost *a priori* i iznad su volje države, vladara ili pozitivnog prava, sačuvati i postati djelotvorne pravno-političke pretpostavke u demokratskom oblikovanju društva.

U savremenim koncepcijama o ljudskim pravima imamo različita shvatanja u okviru neonaturalističkih, utilitarističkih, pozitivističkih doktrina. Hart i Džon Rols u teoriji pravde nastoje da formulišu teorijski i praktični smisao ideje o ljudskim pravima. Za Harta postoji jednako pravo svih ljudi da budu slobodni. Tako su pojedinac i njegova sloboda cilj, a vlast samo sredstvo za ostvarenje takvog cilja. Kod Rolsa, ljudska prava su cilj države koja dobija atribut pravednosti njihovim poštovanjem i zaštitom. Tako je država skup različitih elemenata u kojoj dominiraju pravda, pravičnost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava. U tom smislu, za Rolsa društvo i njegove institu-

cije, država i pravni poredak treba da daju legitimitet za neometano uživanje neprikosnovanih ljudskih prava, ali i ispunjavanje građanskih obaveza. Društvo zasnovano na pravdi je ono u kome svi građani imaju jednako pravo na političku slobodu, ali u kome postoji i pravedna distribucija ekonomske moći. Tako su ideje slobode i društvene jednakosti sa izbalansiranom intervencijom države, kada je to neophodno, dobile ključno mjesto u njegovom konceptu slobodnog građanstva i pravne države.

Različite varijante pozitivizma, utilitarizma, pragmatizma, konstitucionalizma su na svoj način doprinosile, u većoj ili manjoj mjeri, ideji ljudskih prava. Kao reakcija na školu prirodnog prava u XIX i početkom XX vijeka javljaju se pozitivističke tendencije koje ljudska prava povezuje isključivo sa autoritetom države, odlukama državnih organa i zakona. Negira se neempirijski transcendentni temelj prirodnih prava, svođenjem cjelokupnog pitanja na ravan pozitivno-pravne legislative. Tako će se Bentam ili Kelsen u svojim raspravama baviti konkretnim pravnim propisima, tumačeći njihovu vrijednost za praktično rješavanje statusa ljudskih prava. Hart će kasnije u svojoj reviziji klasičnog pozitivizma ipak uvesti moralni standard kao unutrašnju vrijednost na kojoj se temelji pravni poredak i koji određuje legitimitet državnoj volji i njenim odlukama. Takođe, u cilju pobijanja klasične škole prirodnog prava, naročito nakon Francuske revolucije, javljaju se utilitarističke škole, koje volju države i pravnog poretka vide u načelu korisnosti tj. opštem dobru. Utilitarizam je tako nastojanje da se, nasuprot individualizmu naturalista, kolektivitet i opšte blagostanje proglaše osnovnim ciljem države. Zadovoljenje individualnih prava, što je kruna naturalističkog koncepta, zamjenjuje se prilično apstraktnim pojmovima: opšta sreća – opšte dobro. Pojedincima se ne priznaju njihove individualne vrijednosti, a smisao državnopravnog poretka se vidi u njegovom usmjerenju prema principu kolektivizma i onog, nedovoljno jasnog, programa kolektivne sreće.

Tako će se, istorijski gledano, iskristalisati dva teorijska stava, u pogledu shvatanja vrijednosti ljudskih prava, sa mnoštvom varijeteta u okviru dva osnovna koncepta. Prvo stanovište, u najopštijem, možemo sintetički izložiti kao shvatanje prirodnih ljudskih prava pa su konstanta, univerzalna i nadempirijska vrijednost koja se dobija rođenjem, u drugom pravcu ljudska prava su proizvod države i državnih organa. U prvom slučaju prava su apsolutna i nepromjenjiva. U drugom, plod su društvenih konvencija i državne volje. U prvom slučaju riječ je o individualnim pravima svakog pojedinca kojima država daje pravni legitimitet, u drugom konceptu, državna volja i zakonski propisi određuju ljudska prava. Najopštije rečeno: dva programa, jedan koji se nepo-

sredno vezuje za ljudsku ličnost, pojedinca odnosno građanina, štiteći njegova prava; i drugi koji kao osnov vidi kolektivitet i njegovo blagostanje.

Generalno, oba koncepta imala su značajne teorijske i praktične implikacije. Načelo individualizma postalo je vodeća paradigma liberalne demokratije, dok je kolektivistički model u svojim oblicima bio idejni temelj za socijalne revolucije Francuske ili kasnije boljševičke u Rusiji. Načelo individualizma i ljudska prava kao neprikosnovena aprioristička vrijednost bili su podsticaj za razvijanje modernih građanskih demokratija, ali i princip socijalnog blagostanja i socijalna pravda ugrađivani su kao vrijednosti u pravne i političke dokumente, postavši dio savremene politike ljudskih prava. U tom smislu samo se u slobodnim državama može govoriti o ljudskim pravima kao pravima građana na ono što im prirodno pripada, ili uslovima kontrolisane vlasti gdje u duhu modernog konstitucionalizma vladaju institucije, pravila i zakoni. Pravna država kao ideal moderne demokratije znači neprikosnovenu i ničim potkupljivu vladavinu zakona. U tom kontekstu potrebna je sinergija cijelog društvenog sistema koja uključuje ravnotežu između građanina i države, pojedinca i društva, individualnog i kolektivnog, slobode i zakonitosti. Na taj način građani svoja prava da učestvuju u političkom životu zajednice, na slobodu i jednakost, racionalnost i društvenost, ali i na ekonomske uslove, kulturu i obrazovanje, štite na optimalan način. Samo kroz saradnju cijelog porетка, bez hijerarhije u povlasticama elitističkih grupa, mogu pod jednakim pravnim uslovima da se stvore uslovi za ostvarenje čovjekovih individualnih ili kolektivnih prava. Tako je legitimitet vlasti ograničen višestruko iznutra, utoliko što samo kontrolisana vlast može da bude demokratska vlast. Kontrola se izvodi izbornim mehanizmima, parlamentom, ustavom, podjelom vlasti, ali i važnim instrumentom ljudskih prava. U konstitucionalnim demokratijama načelo ograničene vlasti i državne moći uspostavlja se na razini poštovanja, zaštite i očuvanja smisla ljudskih prava. S druge strane, ljudska prava postaju najfiniji unutrašnji impuls seizmičke osjetljivosti čim se narušavanjem ukida suština demokratičnosti državne vlasti i njen legitimitet.

Ljudska prava predstavljaju samu suštinu individualnog pojma građanina, definišu odnos između građanina, društva i državne vlasti i, najzad, označavaju granice državne vlasti i njenu kontrolu. Kao zahtjevi koje građani ispostavljaju državi, prirodna prava čovjekova prerastaju njihovom institucionalizacijom u društvu u njihova pozitivna prava. Ona predstavljaju mjeru međusobnog odnosa među ljudima, ali i njihovog aktivnog stava prema mogućnostima zloupotrebe vlasti.

Ljudska prava su prirodno-politički koncept, utoliko što su imanentna ljudskoj prirodi i time univerzalna, dok je polje njihovog ostvarenja političko-

pravni poredak. Procedure u zaštiti ljudskih prava uključuju institucije unutrašnjeg poretka, ali i međunarodne instrumente koji nadziru ispunjavanje obaveza ili kršenje ljudskih prava. Poredak ljudskih prava koji je produkt prirodnog, a ne pozitivno-pravna kategorija, omogućava normalno funkcionisanje zajednice prema načelima pravednog političkog sistema. Ljudska prava, u idealnom smislu, trebalo bi da omoguće građanima život u slobodi, dostojanstvu i jednakosti, dakle, onim pravima koja s pravom potražuju od države. Ako postoji valjana zaštita na nivou građanskih prava, državna moć ne može prekoračiti dozvoljene mjere u svojim ovlašćenjima i postati totalitarna. U tom slučaju korpus ljudskih prava štiti građane međusobno, ali i od samovolje državne vlasti, što se garantuje ustavnim poretkom. Time se nijedna strana ne može hermetički zatvoriti niti preuzeti ingerencije na štetu one druge. Građani svoja prava ostvaruju nenasilno, zahtijevajući ih od države i pravnog sistema, a država ograničava svoju apsolutnu moć uključivanjem svih građana u javni život, preko njihovih prava. Tako je slobodan građanin cilj države, istovremeno njena moralna obaveza je da osiguravajući bezbjednost svima, stvori demokratski društveni poredak.

Na pitanje šta su prava nemamo sasvim precizan odgovor. Možemo navesti dugačak spisak prava, ali istovremeno ne možemo definisati njihov pojam. Pitanja možemo razložiti na sljedeći način:

1. Postoje li univerzalna prava?
2. Da li su prava neotuđiva?
3. Šta može služiti za opravdanje prava?

Sva tri pitanja čine povezanu cjelinu i predstavljaju preduslov da se približimo suštini prava. Ako odgovorimo potvrdno na prva dva i kažemo da su univerzalna i neotuđiva, ostaje treći stav, pitanje opravdanja kojim se uspostavlja njihov smisao. Stav da su prava univerzalna ukazuje na njihovu opšte-ljudsku vrijednost. Time se brani njihovo važenje, koje ima činjenički i vrijednosni karakter. Ako je nešto univerzalno važeće kao princip, onda to znači da važi u svim vremenima i za sve ljude, ne uspostavlja se pravnim ili društvenim konvencijama, voljom države ili politike. Univerzalizam upućuje na izvanvremensko značenje nekog pojma, stava ili vrijednosti pa je njihovo postojanje nezavisno od subjektivnih procjena i ima status objektivne realnosti. Ako govorimo o ljudskim pravima kao univerzalnoj vrijednosti, onda to znači da ona ne zavise ni od kakvih parametara procesa ili promjena prirodnih ili društvenih, i da su vrijednost po sebi. U tom slučaju postojala su oduvijek, samo što društveni uslovi nijesu bili sazreli za njihovu kodifikaciju u pravnu normu.

U tom slučaju, ako su univerzalna prava uvijek prava, bez obzira na to da li ih neko društvo, država ili pojedinac priznaju ili ne, logično je da su neotuđi-

va. Ako su univerzalna, prava su apsolutno važeća, a kao takva nužno su neotuđiva i pripadaju svakom pojedincu. U teoriji prirodnih prava, ideju su prvi zastupali Lok i Grocijus ukazujući da se čovjek rađa sa pravom na život, slobodu i svojinu. Ova ideja prirodnih prava ima korijen u grčkoj filozofskoj tradiciji. Grčki filozofi ukazali su na to da su ljudski zakoni promjenjivi i relativni i zato mogu da budu nepravedni, dok je prirodni zakon vječan, apsolutan i pravedan. Rimljani su kasnije u svom *jus gentium* dali ovome praktičan smisao, šireći važenje pravnih propisa na sve, bez obzira na rasu ili nacionalnost.

Tako se iz univerzalnosti i neotuđivosti prava može zaključiti da ona pripadaju čovjeku *sui generis*, da ne nastaju kao dio društvenog ili političkog ugovora i nijesu istorijska već nadistorijska kategorija, ali ostaje otvoreno pitanje njihovog porijekla i opravdanja. *Zašto? Ili Čemu služe prava? Kakva je svrha njihovog postojanja i šta stvarno znače za čovjeka?* Na ovoj razini, dolazimo do moralnog legitimmeta kao jednog meritornog načina za smisao prava. Etičko razmišljanje može dati relevantan odgovor na razloge, svrhu, cilj prava i njihovu ontološku umjetnost. Jer samo ljudska prava utemeljena na ontološkim principima morala mogu biti univerzalna i time neotuđiva svojina svakog čovjeka.

1. ETIČKO OPRAVDANJE

Svaki čovjek zavređuje svoju sudbinu u prirodi svog etosa, govorio je Heraklit. Tako je karakter čovjekov ono što suštastveno određuje njegovu ličnost, ali i vrijednost njegovog života. U tradiciji grčke filozofije sam etos postavljen je na racionalnim temeljima. Grčki filozofi Sokrat, Platon i Aristotel tragali su za racionalnom osnovom moralnog ponašanja. Taj racionalni princip ljudskog ponašanja bio je povezan sa njihovim, u biti racionalističkim, shvatanjem ljudske prirode i postavljanjem razuma kao naše najviše sposobnosti. Razum je istovremeno bio instrument saznanja u pojmovima, ali i uzročnik našeg moralnog djelanja. Morlani pojmovi procjenjuju se u radnjama našeg razuma – logosa i njihovo utemeljenje ne može biti izvan njegovih procedura. Dobro i zlo, prvo vrednujemo u našoj svijesti kroz racionalnu a ne iskustvenu provjeru njihove valjanosti i tek na osnovu takvog uvida našeg razuma, odlučujemo se za ispravno ponašanje koje dobija snagu principa.

Dva dominantna termina: vrlina i sreća (*arete/eudaimonia*) obilježice grčku filozofsku misao i rasprave o etičkim pitanjima. U Sokratovom etičkom racionalizmu vrlina je bila identična znanju. Za Platona umno saznanje ideje dobra je najviša vrlina. Za Aristotela vrlina je bila sredina između dvije krajnosti. Stojici su život u skladu sa prirodom (logosom) smatrali najvišim obli-

kom moralne vrline. Osnovna lista vrlina kod Sokrata i Platona obuhvata: pravednost, mudrost, hrabrost, umjerenost i petu vrlinu, pobožnost.

Međutim, svrha vrline (*arete*) bila je u postizanju sreće (*eudaimonia*). Uglavnom, grčki filozofi su saglasni da život posvećen vrlini ili moralan život jeste istovremeno dobar život. Sokrat upozorava da ako čovjek pravilno razmisli, shvatiće da je moralno dobar život najbolji izbor koji dprinosi sreći. Ako neko rđavo postupa to je zato što nije dovoljno duboko razmislio. Zadovoljstvo i uživanje koje su epikurejci uzdizali kao svrhu života, za Sokrata nijesu dovoljni da osiguraju sreću koja je za Grke imala najširi smisao života provedenog u moralnoj ispravnosti.

U staroj Heladi naglašena je bila vjera u razum i racionalnu introspekciju, kao izvor etičkog saznanja smješten u samoj svijesti. Naša sposobnost da donosimo ispravne odluke osniva se na sopstvenim procjenama. I Aristotel je, uvažavajući iskustvo samog života, smatrao da je subjektivno etičko procjenjivanje izvor moralnih radnji. U tom procesu se opredjeljujemo moralno onda kada uspostavljamo ravnotežu između ekstremnih pozicija.

Tako je nedovoljna javnost u idejama o moralu ključna za pogrešne zaključke i dovodi do neistine, odnosno nemorala. Međutim, dominantno shvaćanje grčkih filozofa jeste objektivnost moralne norme. Bez obzira na to što se ona usvaja razumom, njeno važenje i izvor nijesu subjektivni, već objektivni. Moralna norma je univerzalna kategorija i zato opšta i zajednička, te zato nema mjesta etičkom relativizmu. Vodeći princip grčke filozofije je njihovo protivljenje relativiziranju moralnih pojava. Ideja dobra je ontološka kategorija, kao kod Platona, a ne istorijska i zato su oni snažni protivnici kulturnog determinizma i istorijskog relativizma morala.

U hrišćanskoj etici izmijenjen je redosljed vrlina u odnosu na antiku i njihov prioritet. Preciziranje tijela i askeza postaju uslov moralnog uzrastanja. Hrišćanska antropologija vrijednost morala uzima u njegovoj eshatološkoj dimenziji spasenja i zadobijanja vječnog života. Poniznost, čednost, bogobojažljivost su ključne vrline hrišćanske soteriologije, usavršavanje čovjeka prema hrišćanskim zapovijestima. Tako su etički princip i ljubav koja ne čini zlo bližnjemu, ispunjenje čovjekovog života u kome se, oslobađajući se od balasta tijela i ropstva grijeha, čovjek slobodno odlučuje za svoj duhovni integritet.

Smisao etičke misli u srednjovjekovnom periodu jeste ideja moralnog očišćenja kroz savjest kojom se spoznaje dobro i zlo. Religioznost spojena sa racionalističkim principom, što je bio još grčki ideal, je model u kome se slobodno bira ispravan način postupanja. Prema Avgustinu bog je svakog čovjeka obdario savješću kojom on može da sazna moralni zakon.

U novovjekovnom poimanju, upravo su hrišćanske tablice promijenjene kao kod Niče pa je Niče dosljedan u kritici hrišćanskog morala. No, još je Hobs u *Levijatanu* isticao sebične čovjekove interese u prirodnom stanju i potrebu za ograničavanjem takvih nagona u društvenim okvirima. Tako je moderna etička filozofija, na drugačijim osnovama od antičkih i srednjovjekovnih, postavila pravo pitanje morala. U prvom redu, izvor morala sve više je nezavisna ljudska jedinka, utoliko što se za moral ne traži više temelj izvan ljudske prirode. Kant će zastupati stanovište o autonomiji moralne volje koja slobodno propisuje i slijedi moralni zakon. Moralni zakon je norma čije ispunjavanje u svakom konkretnom slučaju predstavlja dužnost. To isključuje spoljašnji determinizam, jer moralna volja djela prema zakonu koji samostalno propisuje sebi samoj. Poštovanje zakona je najviši oblik slobode koja u svom djelanju slijedi samo vlastite imperative.

Nakon Kantove deontološke etike, teoretičari se naročito bave pitanjem moralne autonomije i univerzalnosti morala. Javljaju se različite verzije utilitarizma, pragmatizma, relativizma, instuicionizma kao moralne teorije. Utilitaristi kao Mil i Bentam u prvi plan će istaći poželjne ili nepoželjne posljedice nekog postupka kao kriterijum morala. Razmatranje dobra, u skladu sa posljedicama koje neka radnja proizvodi, postaće dominantan princip utilitarizma. Instuicionisti kao Rid, tvrdiće da postoje samo očvidni principi koji zahtijevaju pravednost i istinoljubivost. A Brentano, Saler i Nikolaj Hartman moralnu vrijednost će shvatiti kao dio opšte teorije vrijednosti.

Posebno će različiti vidovi skeptičnih i relativističkih teorija u našem vremenu ozbiljno ugroziti smisao univerzalnog morala. Još Montenj je izrazio sumnju u pogledu opšteg važenja morala, koju će dopuniti Niče idejom da je moral prikrivena maska iza koje se krije borba za moć. Sartr će još dosljednije razviti ideju da moral počiva na nesputanoj slobodi i da ličnost sama donosi odluke u skladu sa kojima želi da živi. Sve što treba da uradimo jeste da donesemo odluku kakva ličnost hoćemo da postanemo, a onda da tu odluku sprovedemo u praksu.

Međutim, opasnost od relativizma u oblasti morala, temeljno je remetila ravnotežu vrijednosti, spuštajući ih na nivo subjektivnih provjera. Čovjek kao mjera svih stvari, postao je odgovoran za projekat života, ali i poredak vrijednosti. Time što je svaki čovjek postao mjerodavan za izricanje vrijednosti, same vrijednosti postale su problematične. Još su fenomenolozi Huserl i Hartman tvrdili da se smisao svijeta konstituiše u internacionalnim aktima subjektivne svijesti. Za Sartra se u imaginarnoj svijesti, dakle u subjektu, začinje smisao objektivne relanosti. Time su moralne vrijednosti učinjene subjektivnim, od čega je do relativizma samo jedan korak. Skepticizam u pitanjima morala odrazio se na dezorijentaciju i izgubljenost modernog čovjeka, koji su izrazili podjedna-

ko umjetnici koliko i filozofi. Čovjek je postao stranac samom sebi, bačen u egzistenciju koju ne razumije. Kao na platnima Kazimira Maljeviča gdje je bijelo postalo oznaka praznine ili Beketovim i Joneskovim dramama u kojima je život postao farsa života. Izgubljen u nekoj vrsti neonihilizma čovjek negira, tačnije sumnja u sve – ravnodušno vjeruje svemu, a suštinski ničemu. Kao moderan bezvjernik otuđen od sebe i drugog čovjeka, samoća, ništavilo i smrt postaju opsesivna tema našeg doba. Skopčane sa zamjenom teza o materijalnom bogaćenju, jeftinom hedonizmu i čulnim zadovoljstvima propagiranih umjesto sticanja duhovnih vrлина i vrijednosti – situacija je postala gotovo beznadežna.

Pored postojanja cijele lepeze relativističkih etičkih teorija, u zapadnoj moralnoj filozofiji postoji tradicija utemeljena još Kantovom etikom dužnosti u kojoj se vjeruje u postojanje apsolutnih sudova u moralu. Moralna norma i na njoj utemeljeno ponašanje ima psolutni i zato obavezujući karakter u svim situacijama. Deontološki nalog (od riječi deon – dužnost) suptoran je svakoj vrsti konsekvencijalističkog razmatranja posljedica moralne radnje. Moralno ponašanje uključuje postojanje nekih pravila koja određuju naše ponašanje. Sama norma mora biti objektivno važeća i ne može zavisiti od istorijskih ili kulturnih promjena. Takvo pravilo obavezujuće je za sve ljude, kao norma čije kršenje nije dozvoljeno. Ispravan postupak slijedi iz svjesne namjere da poštuemo deontološki nalog i izvršavamo ga kao moralni zadatak. Tako, recimo, deontološki nalog da ne treba lagati, upućuje da je laž po sebi rđava, čak i ako bi proizvodila dobre posljedice. Prema deontološkom shvatanju mi nijesmo toliko odgovorni za predviđanje posljedica svojih djela, koliko za dobru volju koja je namjeravala da učini moralno ispravan čin. Suprotno od deontološke etike koja razmatra pitanje ispravnosti nekog postupka sa stanovišta norme, za konsekvencijaliste, mjera dobrog postupka su njegove optimalne posljedice. Tako je izbjegavanje prekršaja deontološki nalog u biti naglašavanje moralnih pravila kao izvora ispravnih i izbjegavanje rđavih pokušaja.

Kada govorimo o vrijednosti ljudskih prava i njihovom poštovanju, mi zapravo izražavamo jedan deontološki nalog. Ljudska prava su kao deontološki nalog, predstavljaju objektivnu normu čije kršenje ne može biti opravdano ni u jednom slučaju. Nikakvo objašnjenje totalitarizma u pogledu opravdanosti sile u zaštiti „demokratije” ne može dati legitimitet za narušavanje prava. Još manje se prava mogu ukinuti u ime nekih, navodno, viših ciljeva, kao što je neka utopijska projekcija budućnosti. Žrtvovanje miliona ljudi u ideološkim despotijama početkom XX vijeka, u njihovim brutalnim praksama, imalo je razarajuće posljedice. Bilo da se represija vrši u ime nacionalističkih ili ekstremističkih ljevičarskih ideja, kao u istočnoevropskim zemljama nakon Drugog svjetskog rata, bilans je uvijek isti – moralno neopravdan.

Opravljanje nasilja je moguće utoliko što njihovi promoteri imaju uvijek razloge istorijske, nacionalne, socijalne, klasne, ekonomske, etničke ili neke druge, ali je suštinski neopravdano tj. nelegitimno. Legitimitet za nasilje postoji jer nasilje samo sobom ukida svaku formu i legaliteta i legitimiteta. Samo razaranjem političkog nasilja u korijenu, nedozvoljenog u bilo kom slučaju, može se uticati na promjenu svijesti i zamjenu politike sile politikom saradnje.

Upravo zato što je riječ o deontološkom shvatanju ljudskih prava kao ontološke norme koja je dobila pravnu normu, ne može postojati nijedan argument za njeno kršenje. Politički sistemi koji ne poštuju prava u praksi krše duboki smisao humane civilizacije i njene vrijednosti. Tako je riječ ne samo o pravnom prekršaju, već i moralnom prestupu koji cijelu društvenu matricu i mehanizme upravljanja u takvim režimima čini duboko nemoralnim.

Etika i politika nigdje se toliko vidno ne dodiruju kao na polju ljudskih prava. Država zasnovana na legitimitetu zakona i prava jeste demokratska. Istovremeno, riječ je o ispunjavanju moralnih normi koje su kao deontološki nalog utemeljene u ideji ljudskih prava. Ali poštovanje ljudskih prava kao neprikosnoveni moralni nalog ne bi imalo stvarni značaj za čovjeka ukoliko ne postane dio društvene organizacije. Pravi odgovor na prirodu ljudskih prava jeste njihovo poštovanje kao univerzalnih principa u deontološkom smislu, ali i njihovo unapređenje u praksu, u duhu konsekvencijalizma. Postojanje prava kao vrijednosti je moralna norma a njihovo sprovođenje i stalno unapređivanje pravna obaveza, koja se temelji na etičkim postulatima.

Suprotnost između moralnog relativizma i univerzalizma prisutna je još u staroj Grčkoj. Sofisti su smatrali da je pravedno i nepravedno isto kao i lijepo i ružno – zavise od društva i običaja koji ih određuju i mijenjaju se pod uticajem istorijskih okolnosti. Relativisti, smatraju da ne postoji jedan univerzalno važeći moral. U savremenoj etici metaetički relativizam i normativni relativizam su shvatanja po kojima moralni sudovi nijesu činjenički sudovi, i zavise od subjektivnih reakcija na određene činjenice i događaje. U radikalnim verzijama normativni relativizam prerasta u nihilizam i poništavanje svake mogućnosti da mogu postojati objektivno utemeljeni etički principi.

Argument da postoje razlike u moralnim shvatanjima ipak ne negira suštinu univerzalnog moralnog kodeksa, kao sistem vrijednosti koji bi svaka razumna ličnost prihvatila kao opravdan, moralan i istinit. Određene razlike u kulturama, u pogledu etičkih pitanja, ne narušavaju ontološki smisao moralnih normi, već samo ukazuju na to da različiti ljudi mogu imati različite kriterijume njihovog vrijednosnog procjenjivanja. Pri tome sami principi su opšti i ne zavise od istorijskih ili društvenih kretanja.

U tom kontekstu legitimitet ljudskih prava kao činjenice društvenog života i njihova univerzalna logika mogu se osnivati samo na nepromjenljivim principima, nezavisnim od ljudskih želja ili interesa. Imati pravo na ljudska prava je moralni imperativ, neprikosnoven koliko i deontološka zabrana: *ne ubij!* Utoliko što se pravima potvrđuje moralna čovjekova priroda sa svojim osnovnim pravom na život u dostojanstvu, koji je jedino dostojan čovjeka, isključuje moralnu stranu ljudske ličnosti, koja je čini pravno i politički nepovredivom. Dostojanstvo zahtijeva poštovanje kojim se priznaje naša posebnost u prirodi. Pripada svim ljudima i predstavlja osnov za dobar život, život po mjeri čovjeka. Otuda je moguće izvoditi zaključak o sistemu prava koja nam pripadaju kao dostojanstvenim i moralnim individuama. Ili onim pravima koja čovjeku pripadaju kao građaninu određenog društva, ili pripadniku nekog kolektiviteta. U osnovi, riječ je o pravima koja čovjek ima po sebi, tačnije svom ljudskom dostojanstvu. Tako je ideja jednakosti moguća kao jednakost istih u dostojanstvu i pravima.

Prihvatanjem stava o jednakosti svih ljudi po dostojanstvu i pravima, stvara se osnov za postojanje ljudske zajednice na načelima pravednosti. Početni korak u njenom stvaranju je nova politička kultura utemeljena na paradigmi poštovanja prava. Ta nova svijest vezana za uvjerenje o neophodnosti zaštite (pravne i političke) čovjeka kao građanina, uvodi na scenu potrebu dubljih promjena i nove svijesti o vrijednosti ljudskih prava. Tako je kultura ljudskih prava oznaka demokratske orijentacije društva, njegovog unutrašnjeg preobražaja. Kultura to je stanje duha jedne epohe, način na koji ona vidi sebe – načelo koje u dubljim regijama određuje politički život. Istovremeno, to je individualna svijest kojom svaki čovjek prepoznaje da je život u dostojanstvu najviši doseg u evoluciji ljudskog društva, od nastanka civilizacije do danas.

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ

THE CULTURE OF HUMAN RIGHTS

Abstract

Human rights are fundamental values in the modern political communities. They belong to a man as moral being regardless of his affiliation to different nations or cultures. The human rights imply interdisciplinary approach, starting from politics and law to theory of culture, ethics and anthropology. In order for human rights to become effective it is necessary a new political culture to be based on moral standards and values.

Key words: political culture, human nature, equality, tolerance, moral values, moral standards and criteria